

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI
22. SZ.

TÓTH BÉLA

Csokonai a képzőművészetben

DEBRECEN
1973

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI
SZERKESZTI: DANKÓ IMRE
22. sz.

TÓTH BÉLA

Csokonai a képzőművészetben

DEBRECEN
1973

Különnyomat az Alföld 1973. évi 11. számából

Csokonai első és máig egyetlen hiteles arcképe az a rézmetszet, amely a költőnek Márton József által Bécsben (1816) kiadott „nevezetesebb poétai munkái”-nak élén áll, s melyet Eröss János kabai pap, volt debreceni diák műve után Friedrich John bécsi rézmetsző készítetett.¹ A 12-edrét alakú könyvecske élén álló barna nyomású kép Csokonait ovális keretben, mellkép formájában ábrázolja a költő közismert vonásaival.

A kis mű keletkezéséről és „hitelességéről” maga Márton József nyilatkozik kiadványa „Előbeszéd”-ében: „Hogy a’ Képét ilyen jól eltalálva kimetszethettem Tiszt. Eröss János Urnak köszönhetjük, a’ ki ötöt tanuló társa’ s barátja lévén lefestette. A’ kimettzés a legnevezetesebb ‘s e’ részben a’ legnagyobb Mester munkája, a’ kinek metszéseit minden ahhoz értő, és az efféle remek munkákban gyönyörködők öszveszedik. Valaki tsak Cs. Vitétzt esmérte és ez a’ kimetszett képet nálam meglátta, örömmel eltelve így kiáltott fel: Ez az! Ő ez! – Mind a’ festett képet, mind a’ Cs. V. élete leírására tartozó ide alább közlött rajzolatokat. Gál László Ur barátságából bírom, és hogy én az ő képét illy szép metszésben, így eltalálva Hazám fiainak, az ő számos Barátnak és betsülőinek általadhatom, azon való örömetem eléggé ki nem fejezhetem” (IV. 1.).

Eröss János, mint Ecsedi Istvánnak *A rézmetszés művészete a debreceni Református Kollégiumban* (Debrecen, 1931) c. munkájából kitűnik, öccsével, Gáborral együtt maga is a rézmetsző diákok csoportjába tartozott. Gábor kitűnő rézmetsző volt,² János viszont inkább rajzaival segítette a társaságot. Így pl. az ő rajzai nyomán készültek a Szentgyörgyi József természetrajz könyvéhez készített metszetek, melyek Kazinczy Ferenc elismerését is kivívták. Utóbbi szerint ezek a táblák „a külföldön készült afféle rajzolatokkal bátran öszvemérkőzhetnek” (Levelezése, III. k. 189. 1.).

Ecsedi István mind Eröss Gábort, mind Eröss Jánost Csokonai tanulótársainak mondja (i. m. 40., 75. 1.). Bár mint a későbbiekből is kiderül, Csokonai ismerte Gábort, és szoros kapcsolatban állt vele, illetve rézmetsző társaival (Halász István, Papp József), mint erről hozzájuk „10. Xbris 1804” írott levele is tanúskodik,³ tanulótársa inkább János lehetett, aki 1791-ben subscribált, míg Gábor jóval fiatalabb volt mindkettőjükénél. János később kabai, majd bakonszegi lelkész lett⁴, s barátságuk a költővel ennek haláláig fennmaradt. Kulinyi Nagy Benő az általa szerkesztett Csokonai-albumban (Debrecen, 1861) pl. ezt írja: „Munkáinak kiadása iránt több ízben és sokfelé kelletvén utaznia: gyakran útjába ejtő Bod János bárándi és Eröss János kabai lelkészt” (16. 1.).⁵ Ez a hosszú és alapos ismeretség, barátság tetézve egy rajzoló, festői készséggel megáldott ember vizuális erejével, emlékezetével, meggyőzővé teszük Márton szavait, amelyek a költő arcképét ismételtelen jól eltaláltak mondják.⁶

Márton szavait erősítik az általa is említett Gaál László emlékezései⁷, melyekben szóban is bemutatja Csokonait, s a képről is említést tesz. Gaál László Csurgón Csokonai tanítványa volt, majd követte mesterét Debrecenbe, s itt a költő anyjának kosztosdiákja lett, házukban lakott. Később ügyvéd volt és táblabíró. Ő őrizte meg Csokonai kéziratot hagyatékát, melyet Toldi Ferenc rendelkezésére bocsátott a készülő Csokonai kiadás számára, s valószínűleg e kiadáshoz való hozzájárulásképpen írta meg emlékezéseit (Vargha B.: i. m. 615. 1.), bár ezeket részben már megírhatta Márton József számára is (lásd annak „Előbeszéd”-ét IV. 1.).

Gaál László emlékezéseiben így írja le a költőt: „Csokonai Vitéz Mihály test alkatára nézve tudtomra szabatos idomú, mintegy öt lábnyi és hét hüvelyknyi magas; ép termetű, mel-

je domború, vállalai nem szélesek, de karjai szembe ötlő (asszonyosan) gömbölyűek és izmosak, lábai épek, combjai nem soványak. Fejének hátulja magasabbnak látszott a' fő első részénél, – haja tömött, gesztenye színű barna, nem is merő vagy lécz szeg egyenes, ábrázolja hosszas, himlőhelyes, de vonzó tekintetű; szemei sötétkékek, elevenek, szemöldökei szembe ötlők, de nem oly gazdagok, mint gróf Szécsényi Istváné, bajúsa ritka a' himlő helyek miatt, szája kitetsző túllök forma gömbölyeg orrához szabályos, alsó ajka a' felsőnél vastagabb. Közkezen forgó kimetszett mellyképe, mellyet holta után festett le Erős János, akkori kabai pap, – Csokonait 1804-dik évi beteges, sovány formájában tünteti elő." (I. mű: 402. l.) Iger érdekes, hogy mind Gaál, mind Márton „festett kép"-ről beszél, amely után a metszet készült: tehát Eröss nem „rajzolat"-ot, hanem festményt készített Csokonairól. Vajon hová lett ez a kép? Belőle nyilván életszerűbb benyomást szerezniénk Csokonairól, mint a parányi, bár tökéletes rézkarcról⁸.

Hogy John metszetével kapcsolatban „közismert vonásokról" beszéltem, ez onnan van, hogy mint Ecsedi István is említi tanulmányában: „Ez után az Eröss János által lerajzolt (? – tőlem), John által rézbe metszett arckép után készült nemcsak Ferenczy Csokonaija, hanem valamennyi Csokonai-arckép is."⁹ Széchenyi István utazásai közben, 1818. aug. 17-én meglátogatta Rómában a híres dán klasszicista szobrász, Thorwaldsen műtermét, és csodálkozására ott talált egy magyar ifjút is, Ferenczy Istvánt, aki éppen egy Csokonai-szobron dolgozott. Benyomásairól így ad számot naplójában: „In dem fond dieses etablissement finde ich einen jungen Ungar (Ferentzi) der den Csokonyai modelt! – hat leider keinen Talent. Ich glaube nicht unter uns gesagt, dass ein Magyar für einen Bildhauer taugt."¹⁰

Maga Ferenczy 1818. nov. 11-én Rómából Ferenczy Józsefhez írott levelében tesz először említést a szoborról, s mindjárt leírását is adja: „... 3 augusztai a kezennél levő kupferstück után a Csokonai melly képhez kezdettem agyagból, annak utánna márványból dolgozni: a természeti nagyságba. A dolmánya a hetedik gombig nyakravaló nélkül; az inge-galléra a dolmányra kifeküdvén, a feje egy borostyánnal ékesítve." Később (1819 23 januárii) szüleihez írott levelében is szóba hozza a készülő művet, s itt is, akár az előbbiben megemlíti, hogy a szobornak sok bámulója akadt készítés közben köztük „ifjú gróf Szétsényi (!)"¹¹

Az elkészült szobrot a művész levélben (1822. augusztus 17.) ajánlja fel a debreceni Kollégiumnak. Levelében leírja, hogy „szándéka a haza derék embereinek egy szériést faragni." „Mellynek első zseggéje ezen Csokonai mejjképe, mellyet több tanulásim mellett időtöltésből faragtam: alkalmasabb helyét találni nem tudtam, mint azon Oskola több Gyűjteményi közé tenni, a' hol ő született, tanúlt, s' megholt."¹²

A szobrot a Kollégium tanárai nevében, „mint Tiszti Társai közt legidősebb", Sárváry Pál professzor köszöni meg „A Nemes és Tudós Urnak". Levelében leírja a szobor megérkezését Debrecenig (a nádor, illetve Péchy Imre főkurátor útján), a szobor fogadtatását a városban. A levélhez mellékeli saját 36 sorból álló ódáját is.¹³

A szobrot valóban nagy „örvendéssel" vette át a Kollégium tanári kara és ifjúsága 1822. márc. 19-én. Sárváryn kívül Péczely József latin és magyar nyelvű epigrammával tisztelgett a művész előtt, két ifjú, Szeél Sámuel és Vetsei Jó'sef „theologus Deák"-ok pedig ünnepi ódákat nyomtattak ki a felavatás alkalmából: „Versek – – – Ferenczi István urnak" stb. (Debrecen. 1823). aki „a' már porba hevert VITÉZT / Márványba metszvént", újra előhozta „a' bemohodzott sír öléből" (Vetsei), egyúttal azt is bizonyítva, hogy a magyar végre a művészet és tudomány terén is kezdi megállni a helyét.

A szobor ma is látható a Kollégium gyűjteményeiben. A klasszicista felfogásban készített mű már a hasonló ízlésű Kazinczy tetszését is megnyerte. Igaz ugyan, hogy Ferenczynek is azt írja: „aki Csokonait ismerte, azt a kövön fel nem lelheti, mert rézbe vésett képe, mely után az Ur dolgozott, hozzá ugyan nem hasonlít. De a plasztika műveiben nem hasonlítás, hanem nemesítés kívántatik."¹⁴ Így lett azonban szerinte a fej „feljebb minden magasztalásnál" (ugyanott).

A később megjelent különböző kiadások, emlékkönyvek élén található Csokonai-arcképek szintén a John metszetére mennek vissza, John képét követik az első meglevő festett Csokonai-arcmások is, melyek a legnagyobb valószínűség szerint egy Ecsedi Sámuel (1834–1863) nevű debreceni, illetve nagyváradai festő, volt debreceni teológus kezétől származnak.¹⁵ A Déri Múzeumban az egykori Csokonai Kör hagyatékából található ugyanis egy 26,5 × 21 cm-es olajfestmény, mely a költőt ábrázolja. A kép ugyan nincs szignálva, s ezért Vargha Balázs mint ismeretlen festő művét közli a többször említett Csokonai Emlékek élén, a kép hátsó védőlapján azonban kétszer is fel van tüntetve, hogy az Ecsedi alkotása. A múzeum jelenlegi munkatársai szerint az első felírás Zoltai Lajos, a második Balogh István volt múzeumigazgatók kezétől származik. De hogy a kis mű Ecsedi alkotása, magam is tanúsítom, aki Ecsedinek a háborúig valamennyi fellelhető művét láttam a Kollégiumban (Thököly Száva, Sinay Miklós arcképe), egy a meglevőhöz hasonló, de valamivel nagyobb méretű Csokonai-arcképe pedig a háború utolsó évéig birtokomban is volt. Ez utóbbi kép, mely ugyancsak ovális keretben ábrázolta a költőt, szignálva is volt. Az ovális keret alján jobboldalt ez volt ráírva: „Festé Ecsedi Sámuel 1861”. A meglevő kép felirata: „Emléklül 1861”. Ezt a kisméretű képet valószínűleg a nagyobb változataként készítette a művész, valamelyik barátja számára. A megfestés módján kívül, amely biedermeieres finomságra utal, ugyanazon kéz munkájára vall a két mű színvilága is. A Dériben levő képen sötét zöldesbarna tónus uralkodik, a szignált változat valamivel világosabb volt, s a barnás felé hajlott, a homlok jobboldali részén pl. egyenesen rembrandtos fényekkel. Hogy egyébként a Déri-beli kép is John metszetét követi, mutatja az arc vonásain kívül részben a ruházat is, pl. a prémgalléros, zsinóros dolmány, viszont a fekete nyakravalóhoz társuló sárgásfehér fodros ingmell valószínűleg a festő biedermeier ízléséből került a költőre, s e tekintetben, már csak festői érdekből is (a fehér szín kiemelő szerepe) szinte valamennyi utódjának mintául szolgált.

1861-ben Debrecenben, Kulinyi Nagy Benő szerkesztésében egy Csokonai-album jelent meg, élén a költő könyvatos arcképével. A rajz szerzője ismeretlen, nevét a kép alján egy W formájú jel őrzi, a nyomtató nevét viszont megőrökíti a nyomat: „Ny. Moll G. Debrecenben.” A kis mű némi elrajzolástól eltekintve az arcvonásaiban „szórol-szóra” követi Eröss János alkotását, a költő ruházatát viszont megváltoztatja, a magyaros ruha helyett egyszerű biedermeieres viseletet adván rája.

Nem időztünk volna annyit ennél a jelentéktelen kis képnél, ha véleményem szerint nem ez lett volna a mintája, „forrása” Rippl József (1861–1927) 1886-ban készült Csokonai-arcképének. A művész, aki ekkor még nem vette fel a Rónai nevet, ez idő tájt Münchenben tanult, de e képből is kitűnőleg, már későbbi nagy mestere, Munkácsy hatása alatt áll. Ennek, illetve a müncheni iskolának alapozási elvét követve, a fejet, illetve a ruházatot sötét, mélybarna és zöldes háttérből bontja ki, s ehhez hangolja a sárgásbarna fejet, a ruházatban a könyvomat változatát követve. A fekete köpeny, fekete nyakkendő, a sötét színeknek szinte mintegy a közepéből kivillanó fehér ingfodor erőteljes drámaiságot kölcsönöz a műnek. Mintha a festőt a költő sorsának tragikumára ragadta volna meg. Ugyancsak erőteljes jelenséggént, a drámaiságot szinte fenyegetővé fokozva emelkedik ki az arc vonalát baloldalt a vállal összekötve a köpeny gallérjának sötétvörös kihajtása. Ez megmintha a forradalmár Csokonaira, a mögötte álló forradalmi korszakra utalna. A kép megfestésére valószínűleg Csokonai dunántúli éveit ihlették a kaposvári származású festőt.

A mély festőséggel, már ekkor is tökéletes művészi eszközökkel megoldott mű azt mutatja, hogy Rippl nagy festővé válhatott volna ezen az úton is, természetesen önállósága kárára, mint kitűnő Munkácsy-tanítvány. – A kép a ref. püspöki lakásban van Debrecenben.

Egészen más felfogásban állítja elének a költőt „Nemes Tamássy Miklós” (1881–?) nagyméretű (100 × 90 cm) olajfestménye, mely a Ref. Kollégiumban található. Századunk első felének eléggé sikeres életű debreceni születésű művésze, mintha a Lilla-versek, az Anacreoni dalok költőjét óhajtaná ábrázolni: Csokonai alakját egy kis idillbe építi bele. A kép előterében a költő egy asztalkánál ül, s az azon levő papírra lúdtollal írja a *Rózsa-bimbóhoz* első sorait. Az előretétkintő melázó arc vonásaiban Tamássy is John metszetét

követi. A költőn dohánybarna dolmány, kevéssé sujtással, „à la John”, fekete nyakbacsavart kendő s fehér fodros ingmell. Jobb kezénél az asztalkán könyvek, háta mögött rózsabokrok, színes virágokkal. A bokrok sora szinte a végtelenbe, a derűs, világos háttérbe vész, melynek jobb sarka mintha felsugárzó fényre utalna. A költő lábánál fekete puli ül feles alakban. – A jó átlagképességekkel megfestett mű egy derűs, kiegyensúlyozott életű alkotó felfogását tükrözi.

Ugyancsak nagyméretű (100 × 80 cm) Holló László Kossuth-díjas művész (1887–) Csokonai-festménye. A Déri Múzeumban található kép hátán a művész kezeirásával, festőszénnel a következő felírás olvasható: „Csokonai V. M. a Nagyerdőn, 1938”. Ez a mű ismét egy újabb, felfogásában, megjelenésében minden eddigőtől eltérő Csokonait állít elénk, mintha a nép száján, gondolkodásában szinte garabonciássá, „mágyikás”-sá emelkedett költő lebegne az alkotó szeme előtt. A kép előterében szinte grecói expresszivitással megfestve ül a fiatal költő (némileg a fiatal Hollóra is emlékeztetve). Őlében nagy fehér könny kinyitva, ujjai ennek sorain haladnak, lefelé néző szeme erre tekint. Az alak drámai színdinamikájából, az arc sárga fénye s a vállra terülő palást sárgája világlik elő. Körülötte a Nagyerdő buján tobzódó zöldje, fölötté mélykék ég, melyből a fej fölött egy ragyogó fehér felhő türemlik elő. Az egész kép minden részletében él, erőteljes dinamikával lélegzik, és csakugyan valami varázslatos hangulatot sugall, mint Ady nagy verse, *Az Ős Kaján*.¹⁶

Fejezzük be Csokonai „festői” ábrázolásának ismertetését Kondor Béla (1931–1972) festményének megemlítésével. A nagyméretű (180 × 157 cm) olajfestmény ugyancsak a mágiikus erejű költőt mutatja be. A karcsúszéken ülő, tógájával egyszerre debreceni díákra, de egész megjelenésében magyar garabonciásra utaló alak térdén egy angyalfigura áll, jelezve, hogy a költő kezéhez tudta szelidíteni az angyalokat is (vagy a múzsákat, gráciákat? – mindegy hogyan mondjuk), akárcsak maga a kép alkotója. S ez minden művészet feladata és végső értékmérője, Csokonai egykori, jelenlegi és jövőbeli illusztrátorainak, ábrázolóinak is. A mű varázssos hatását a formai elemeken kívül az átlátszó, oldott, szinte lebegő színek is fokozzák.

Ferenczy mellszobra és a festmények mellett más szobrok is őrzik a költő emlékét szülővárosában. Csokonai második debreceni, s országosan is második szobra 1866-ra készült el, az újonnan épült színház homlokzati díszeként. E szobron kívül még Kazinczy, Kölcsey, Kisfaludy Károly, Petőfi, Vörösmarty életnagyságú alakja került a homlokzatra. A szobrokat Marschalkó János (1819–1877), a múlt század közepének neves díszítő szobrásza készítette. A költőnek ez a szobra, sajnos, nélkülöz minden egyéni elgondolást, a kivitelben is inkább mesterségbeli tudás érvényesül, mint a művészi képesség. Dehát: a hat szobor összesen 1800 forintba került... Ezek a szobrok a második világháború idején megsérültek, mészkőanyaguk is romlásnak indult, úgyhogy a színház az 1962. évi felújításakor újakat állítottak a helyükbe. Az új Csokonai-szobrot Váradi Sándor (1920–) készítette. A színház bejáratától jobbra levő fülkében álló mű a költőt szintén magyaros ruhában, dolmányban, vállára terített, elől összefogott köpenyben, csizmában ábrázolja. A nyugodt tartású, formáiban nem túlságosan részletező, nagyvonalúságot sugalló alkotás jól illeszkedik az épület statikájához.

A legjelentősebb Csokonai-szobor, a máig „legszebb magyar költőszobor”-nak tartott mű azonban Izsó Miklós alkotása, mely ott áll a régi Emlékkert délkeleti sarkában, arccal a Kollégium felé. A költő szíremlékének 1836-ban történt elkészülte után a *Honművész* még ugyanazon évben felveti a gondolatot, hogy Csokonainak szobrot kellene emelni szülővárosában. 1861-ben a debreceni „Emlékkert-Társulat”, mely a Nagytemplom és Kollégium közötti tér csinosítására alakult, kezébe vette a dolgot, s megbizta Izsó Miklóst a szobor tervének elkészítésével. Igen érdekes, hogy Izsó (1831–1875) Ferenczy tanítványa volt, s így annak kezéből vette át a magyar szobrászat fejlesztésének „vésőjét”, Ő művészetét a népies nemzeti romantika irányába alakította, szobrászi megfelelőjét formálva ki annak az iránynak, melynek a költészetben Petőfi, Arany, a festészetben az ifjú Munkácsy voltak a legnagyobb mesterei. Csokonai-szobra költőt ábrázol, baljában lanttal, jobb keze az

elpendítés utáni mozdulatban. Arcával előre figyel, mintha az elszálló hangot követné, vagy a következőre „hallgatna”. Ruhája zsinóros, magyaros viselet, szintén az első Csokonai-ábrázolás mintájára. Bal lábánál, a lantot szorító kéz alatt, fűrtökkel dúsan rakott szőlőtöke. Ez mintha a bordalok, anakreoni dalok költője felé szükítené az ábrázolást. – A jó szobrászi elgondolással, szinte nemes eleganciával megoldott, finoman kidolgozott szobor mai ízlésunktől csupán a részletek (zsinórok, gombok) aprólékos visszaadásával tér el, anélkül, hogy meggyőző hatásából veszítene.¹⁷ A szobor eredeti gipszmintája a ref. Kollégium gyűjteményeiben látható.¹⁸

A legelső Csokonai-illusztráció keletkezése is, akárcsak arcképéé, a debreceni rézmetsző diákok működéséhez fűződik. Az első Csokonai művéhez kapcsolódó kép, jobban mondva képecske, „A szépség ereje a' bajnoki szivenn” c. költemény címlapján jelent meg, s fekvő oválisban, főalakként egy cserép liliomot (?) öntöző Ámort ábrázol. Egyébként az egész címlap betűivel, beosztásával együtt Eröss Gábor munkája. A lap alján ugyanis, szép metszett betűkkel ott áll: „Debrecenbenn 1800. – Rajzolta és metszette Eröss Gábor a Ref. Coll.”¹⁹.

1803-ban ugyancsak Eröss Gábor metszette a Csokonai Bécsben kiadott *Anakreoni dalai*-nak címlapja előtt levő Anakreon fejet. A görögös, klasszikus felfogásban ábrázolt fej, nemcsak jó rajzkészségről, de finom metszői munkáról is tanúskodik. Más stílust képvisel viszont a címlapon levő felhőn játszadozó rézmetszetű Ámor. Ez a kis képecske valószínűleg a nyomda készletéből került a könyv élére.²⁰

A legelső Csokonai-illusztrációk sorába tartozik az a néhány kis rézmetszet is, amely a költő Bécsben, Márton József által, 1813-ban négy kötetben kiadott munkáinak egyes kötetei, illetve ciklusai (Lilla-, Anakreoni dalok), a nagyobb művek (Dorottya, Békaegérharc) élén áll. A finom kis metszetek jól illeszkednek a művek hangjához, stílusához. Készítőjük egyelőre ismeretlen, hacsak nem azonos a szép kiállítású könyvek bekötési tábláján szereplő, hasonló stílusú metszetek készítőjével. Ezeket ugyanis „Bilber metszette”.

Nem Csokonai-arckép, nem illusztráció, de a költőt ábrázolja s egy Petőfi-versből született, a *Csokonai*-ból, annak a festménynek a témája, mely *Csokonai a Lakodalomban* címmel függ a Déri Múzeumban. (Másik címe: Csokonai a csikóbőrös kulaccsal.) A mű alkotója Jankó János (1833–1896), aki a múlt század második felében főleg mint karikatürista volt ismeretes (Borsszem Jankó). Festészete és kitűnő rajzai annak a Petőfi és Arany munkássága nyomán kibontakozó népi zsánerfestészetnek egyik első és jelentős képviselőjévé teszik, melynek, mint mondtuk, a fiatal Munkácsy volt a legjelentősebb mestere. Csokonai-festményét az 1850-es évek vége felé készíthette, mert a mű könyvomatú változata 1859-ben a *Hölgytutár* mellékleteként már megjelent. A kép jobb oldalán Csokonai magasra emelt kulaccsal áll, fekete magyaros ruhában, mögötte hófehéren megterített asztal, borral, kenyérral. Előtte a nárszi pár gyönyörű népi viseletben, körülöttük szinte etnográfiai hűséggel a falu lakossága, ifjak, öregek, szép magyar típusok stb. Csokonai mögött pl. nyilván a bíró, a nótárius s a „rektram” áll. Balszállal cimbalmos, hegedűs cigányok kuporognak, szerszámaikkal. A jelenetet jobbról a háttérben nádtetős falusi ház, balról egy istálló sarka zárja le, melynek ajtajában szolgálégény bámul, fent pedig zöldellő fák hajolnak az egészre, szinte szimbolikus értelemben. Az egész kép fölött a napfény, a derű, a boldogság fénye ragyog. A mű megfestése is ragyogó. Az alakok, a ruhák (pl. az abrosz) szinte tékozló gazdagsággal, de sohasem fárasztó aprólékossággal vannak megfestve. – A szinte történelmi-néprajzi dokumentumnak is beillő kép művészileg is jelentős értéket képvisel, s kitűnően jeleníti meg azt a derűs, anekdotikus szemléletet, mely Petőfi kiindulásul szolgáló verséből is sugárzik.

1957-ben jelent meg Debrecenben a „Békaegérhartz” illusztrált kiadása. A szöveggel egybeépített 17 rajz s a hozzájuk alkalmazott nyomástechnika, papír (kékesszürke) stb. szép bibliofil könyvecskét eredményezett. A rajzokat „néhai Mata János tervei nyomán ifjabb Mata János készítette”. Mata illusztrációi eredetileg fametszetnek készültek a gyomai Kner-nyomda számára, de a dúcok a háború folyamán elvesztek, s az ötvenes években

apja tervei alapján ifj. Mata János fejezte be a metszés alapjául szolgáló rajzokat. A kitűnő stílusérzékről – itt egyszerre gondolunk az ódon műfajra (eposz), annak frivolságig fonákra fordított hangjára – és remek humorérzékről tanúskodó képek, melyek utóbbi sajátságukkal könnyedén, szellemesen követik Csokonai hol tündérien pajkos, hol hét-köznapian vaskos tréfáit, megtoldva az egészet valami önmagában is élvezetes és kifejező groteskséggel – e tulajdonságuk révén szinte a kis remekművel felérő alkotásokká emelkednek. – A kiadvány értékét emeli Mata János egyetlen megmaradt idevágó metszete, mely könyvvjelzőként csatlakozik a műhöz. Kezembe került továbbá (dr. Nagy Sándorék tulajdonából) Mata János egy eredeti rajza, mely „Feőhadnagy Tsupray”-t ábrázolja „Az egér Armadából”. A két mű tisztán mutatja, hogy ifj. Mata Jánosnak milyen mértékben sikerült apja „terveit” és stílusát megközelíteni.

Nyugodtan mondhatjuk viszont, hogy máig a legszebb, a költőhöz, alkotásaihoz leginkább méltó illusztrációkat Gy. Szabó Béla, a világhírű kolozsvári festőművész, a Román Népköztársaság állami díjas művésze készítette a Magyar Helikon kiadásában 1963-ban megjelent *Lilla* című kötethez, fametszetek formájában. A 14 egész oldalas kép nem ábrák, hanem szabad művészi alakítás formájában a Csokonai-versek hangulati, művészi erejével egyszinten követi a műveket a kivételes beleérző képességű, kivételes technikájú, az érzést, a gondolatot legmagasabb művészi szinten egyesítő alkotó megoldásaiban. Csodálatos találkozása ez a néhány metszet a költészetnek és a képzőművészetnek. A képsor hatását fokozza, hogy megszerkesztettségükben szinte nyomon követik a Lilla-szerelem drámáját. A sor elejét pl. egy a kebléhez virágot szorító Csokonai, a végét pedig egy le-tört virágot tartó könnyes szemű költő alkotja, akinek egyetlen vigasza a baljában tartott toll maradt.

Íme, futólagos, korántsem teljes áttekintésben másfél évszázad Csokonai-ábrázolása. Amint látjuk, s amint az természetes is, a művek, képek, szobrok nemcsak a nagy költő alakját, verseinek mondanivalóját, de az egyes korok ízlését, stílusát s az alkotók szemléletét, gondolkodását és művészi készségét is idézik. Így él Csokonai a magyar képzőművészetben.

JEGYZETEK

- 1 John készítette Kazinczy Ferenc rézmetszetű arcképét is, mely többek között Keresztury: *A magyar irodalom képeskönyve* c. kiadványának (Budapest, 1956) 113. lapján látható.
- 2 Későbbi sorsa a magyar nyomdászat tragikus hősei közé avatja. L. Ecsedi i. m. 61. s. köv. lapok.
- 3 Harsányi-Gulyás: Csokonai V. M. Összes művei, Genius kiadás, II. k. 2. fele 807–809. l.
- 4 L. Vargha Balázs: Csokonai Emlékek, MTA. Budapest 1960, 633. l.
- 5 Utóbbiakkal való kapcsolatáról Vargha Balázs is közöl egy levelet (i. mű 174–175 l.).
- 6 Kazinczy ugyan nem tartotta hasonlónak a képet, de hát ő kevesebbet látta Csokonait s valószínűleg más szemmel, mint Eröss (Levelezése, XIX. k., 144. l.).
- 7 Megjelent: Vargha Balázs: Csokonai Emlékek, 401–443. l.
- 8 Az „eredeti” festményvoltáról beszél Vargha Balázs is a Csokonai Emlékekben: „nem Eröss János festménye volt közismert, hanem a metszet...” stb. (616. l.). Dr. Enyedi Tibor (Debrecen) gyűjteményében találtam egy kitűnő „Letzter József Piacz u. 44” aláírási múlt századi fényképet, mely a John-féle arckép vonásait, ruházatát mutatja, s nyilván egy festmény alapján készült. Mármost az a kérdés, hogy a felvétel alapjául szolgáló festmény az eredeti Eröss Jánostól származó mű volt-e, vagy a metszet alapján készült későbbi alkotás.
- 9 77. l. 2. sz. jegyzet.
- 10 Gr. Széchenyi István naplói, Budapest, 1823. I. k. 278. l.
- 11 A levelet közli Vargha Balázs. I. mű, 343. l.
- 12 Vargha Balázs: i. mű, 345–346. l.
- 13 Vargha Balázs: i. mű, 346–348. l.
- 14 Kazinczy levele Ferenczy Istvánhoz, Levelezése XVIII. K., 236. l.

Jankó János: Csokonai a lakodalomban

Gáborjáni Szabó Kálmán: Csokonai a Nagyerdőn
(Freskó a debreceni Ref. Kollégiumban)

Holló László: Csokonai a Nagyerdőn (Festmény)

Menyhárt József: Csokonai

- 15 Ecsedi tragikusan rövid életét Balogh Ferencnek a könyvtárban őrzött kéziratos naplója alapján Ferenczy Károly ismertette az Alföld 1961. évf. 1. számában. *Egy ismeretlen debreceni festő: Ecsedi Samu* (112–113. 1.).
- 16 Keresztury Dezső *A magyar irodalom képeskönyve* c. kiadvány (Magvető, Budapest, 1956.) 129. lapján közlétesz egy az eddigiektől meglehetősen eltérő miniatűr Csokonai-arcképet, minden tájékoztatás nélkül (bár a kép sokban emlékeztet a John-féle portréra). Vargha Balázs levélbeli tudósítása szerint Rózsa György, a neves ikonográfus sem ezt, sem a Takáts Gyula által a Petőfi Irodalmi Múzeum 1962-es Évkönyvében közzétett Csokonai-képet nem tartja Csokonai-ábrázolásnak.
- 17 Maga az ércszobor Münchenben a királyi öntödében készült 4500 bajor forintért. Talapzata Wassenberger bécsi kőfaragó műhelyéből került ki, s ára 5500 osztrák Ft volt. Az emlékmű egész költsége meghaladta a 15 000 forintot. A szobor magassága talapzattal együtt 21 láb. Felirata: Csokonai 1773–1805.
- 18 Itt említjük meg, hogy 1931-ben Csurgón, Csokonai egykori tanári működése helyén, a gimnázium épületének aulájában elhelyezték Horvay János bronz Csokonai-domborművét, az iskola kertjében, az ún. Csokonai-pad támlájában, Gády Lajosnak ugyancsak bronzból készült reliefjét, mely Csokonait tanítványai között ábrázolja.
- 19 A verset Vay Johanna (Jeanette) és Borbély Gábor házasságára írta a költő.
- 20 Ecsedi István idézett művében ugyancsak Eröss Gábor művének tartja (79. 1.) az *Ódák* 1809-i nagyváradi kiadásának címlapján levő allegorikus képecskét. Ez azonban nem valószínű, mert a kis mű nincs szignálva, mint Eröss többi munkája, s kivitele inkább fametszetre utal. Valószínűleg itt is nyomdai díszről van szó.

Csokonai Vitéz - Mihály

Született Debreczenben 1773. Meghalt 1805.

CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

NEVEZETESEBB

POÉTAI MUNKÁI

KÉT KÖTETBEN

A' SZERZŐ KÉPÉVEL EGYÜTT.

KIADTA

MÁRTON JÓSEF

A' Bétsi Univerzitasában a' Magyar Nyelvnek és
Literaturának első Professora.

*Joseph Jánosóczy
e. S. S. C. C.*

I. Kötet. A' Tavasz. Lilla. Ódák.

II. Kötet. Dorottya. Békaegérhartz.

Elegyes Versek. Anákreoni Dalok.

Ignatio Thuro

BÉTSBEN,

PICHLER ANTAL BETŪVEL.

1816.

Eröss János-Friedrich John: Csokonai

ANAKREON

ANAKREONI
DALOK

CS. VITÉZ M.
ALTAL

BETSBEN,
PICHLER ANTAL BÉTUVÉL, 1807.

Erőss Gábor metszete

CSOKONAI

VITÉZ MIHÁLY
POÉTAI MUNKÁI.

KIADTA
MÁRTON JÓSEF.

II. KÖTET
ANAKREONI DALOK.
A TAVASZ.

ANAKREONI

DALOK

(I. RÉSZ)
CSOKONAI VITÉZ MIHÁLY

Kantató, fiú! vesszendő
Es élet és álélünk
Kint egy palaták bor állagy.

BÉTSBEN
FICHLER ANTAL BETŰVEL
1818.

FŐISKOLA
KÖNYVTÁRA

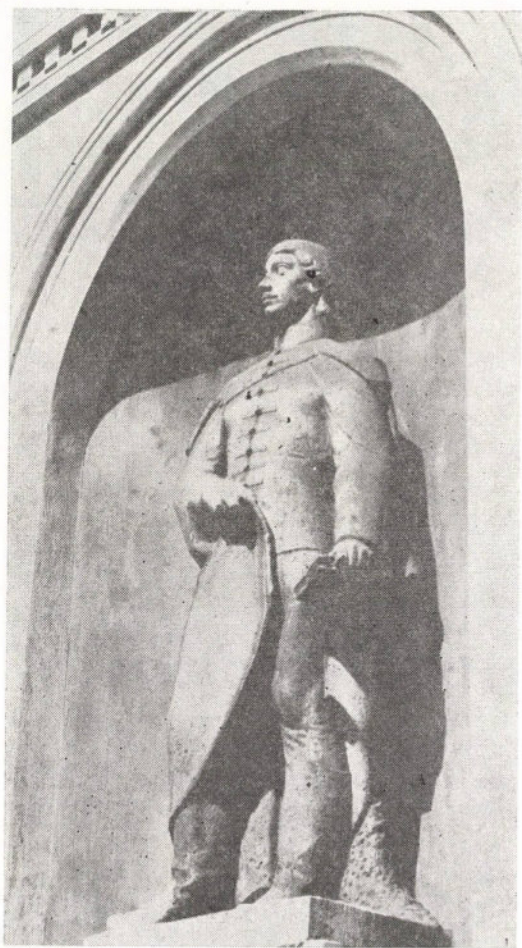
Az Anakreoni dalok Márton-féle kiadásának címlapja

Ferenczy István: Csokonai

Marschalkó János szobra a Csokonai Színház épületén (1866)

Várady Sándor szobra a Csokonai Színház épületén (1962)

Mata János faratszete: Csokonai

Ligeti Erika Csokonai-plakettje

Félegyházi László rajza

Gy. Szabó Béla: Illusztráció Csokonai
Két szerető dalja c. verséhez (fametszet)

Gy. Szabó Béla: Illusztráció Csokonai
Köszöntő c. verséhez (fametszet)

*Gy. Szabó Béla: Illusztráció Csokonai
A pillangó c. verséhez (fametszet)*

Gy. Szabó Béla: Csokonai (fametszet)

